

ІНДІАНСЬКИЙ МІФОЛОГІЧНИЙ ХРОНОТОП У РОМАНІ ЛУЇЗИ ЕРДРІХ «ЖІНКА-АНТИЛОПА»

Аналізується індіанський міфологічний хронотоп у творчості американської письменниці Луїзи Ердріх (Louise Erdrich), а передусім у її романі «Жінка-антилопа» (*The Antelope Wife*, 1998), з циклу творів, присвячених індіанцям Північної Дакоти. Мета цієї розвідки – виявити певні особливості сприйняття часопростору *ожибве*, з'ясувати характерні риси, які відрізняють його від загальноамериканського художнього сприйняття часопростору. Актуальність дослідження зумовлена недостатньою вивченістю цього феномена вітчизняною літературною наукою, переосмисленням усталених уявлень про хронотоп на зламі ХХ-ХХІ сторіч, своєрідністю та унікальністю часопростору, створеного письменницею.

Ключові слова: індіанський міфологічний хронотоп; концептуальний простір тексту; денотативний простір тексту; емотивний простір тексту; психологічний, географічний, точковий, фантастичний, соціальний простір; семантика; *ожибве/чіпева/анішинабе*; емоційно-смілова домінанта; експліцитний текст; імпліцитний текст; амбівалентність.

Термін «хронотоп» (давн.-гр. *chronos* – «час» і *topos* – «місце», простір») було введено у філологічні науки М. Бахтіним, який визначив його як «формально-змістову категорію літератури» з притаманними їй ознаками «злиття просторових та часових прикмет в осмисленій і конкретній єдності» [1, с. 235]. Час тут ущільнюється, стає художньо-зримим; простір же інтенсифікується, залучається у рух часу, сюжету, історії. Прикмети часу розкриваються у просторі, а простір осмислюється та вимірюється часом. Саме такі характеристики притаманні художньому хронотопу [8, с. 147].

Окрім М. Бахтіна, дослідженням хронотопу займалися такі вчені, як Топоров В.Н., Мелетинський Е.М., Лосєв А.Ф., Новикова М.А., Шама І.Н., Гуревич А.Я., Толстая С.М., Брагінська Н.В., Гумільов Л.Н., Тамарченко Н.Д., Лисюк Н.А. та багато інших.

У нашому дослідженні ми в основному спиратимемося на наукові здобутки Л.Г. Бабенко, Ю.В. Казаріна, Н.А. Лисюк.

Мета цієї розвідки – проаналізувати індіанський міфологічний хронотоп у романі Луїзи Ердріх «Жінка-антилопа», виявити його особливості, з'ясувати характерні риси, які відрізняють його від загальноамериканського художнього сприйняття часопростору.

Актуальність дослідження зумовлена недостатньою вивченістю феномена вітчизняною літературною наукою, переосмисленням усталених уявлень про хронотоп на зламі ХХ-ХХІ сторіч, своєрідністю та унікальністю часопростору, створеного Луїзою Ердріх.

Матеріалом дослідження слугує останній, шостий, роман авторки «Жінка-антилопа», з циклу творів, присвячених індіанцям Північної Дакоти (окрім цього твору, до складу циклу ще входять «Ліки кохання» (Love Medicine), 1984 року; «Королева буряків» (The Beet Queen), 1986.; «Сліди» (Tracks), 1988 року; «Палац Бінго» (The Bingo Palace), 1994 року; «Казки про бурхливе кохання» (Tales of Burning Love), 1996 року). Сама Ердріх – американка індіанського походження, тому на сторінках її творів щільно переплітається фольклор ожибве (Ожибве (Ojibwa, Ojibwe), чіпева (Chippewa), анішинабе (Anishinaabe) – синонімічні назви індіанського племені, до якого належить сама письменниця та її герої) та американські літературні традиції.

Ядром концептуального простору роману є ідея старовинного індіанського міфу про дівчат-близнюків, які невпинно вершать долю окремої людини. Вони, на відміну від загальної індіанської сприйняття, не протидіють, а лише разом складають єдине гармонійне ціле, доповнюючи одна одну. Сестри уособлюють невпинне протиборство між добром і злом, світлом та темрявою, розквітом та занепадом... Подібні образи представлені в інших світових міфологіях, як, наприклад, китайські інь та янь, грецькі богині мойри, Клото, Лахесіс, Атропос [4, с. 140].

“Ever since the beginning these twins are sewing. One sews with light and one with dark. The first twin’s beads are cut-glass whites and pales, and the other twin’s beads are glittering deep red and blue-black indigo. They sew with a single sinew thread, in, out, fast and furious, each trying to set one more bead into the pattern than her sister, each trying to upset the balance of the world” («Від самого початку світу ці близнюки шиють. Одна шие світлом, а інша – темрявою. Намистинки першої – із білого та світлого гранованого скла, а намистинки другої випромінюють темно-червоний та блакитно-чорний, індиго кольори. Шиють вони єдиною сухожилльною ниткою, швидко та наполегливо, кожна намагається випередити сестру на одну намистинку, кожна намагається розхитати світову гармонію». (тут і надалі переклад наш, – Ю.Д.) [13, с. 1].

Кольори намистинок підібрані не випадково. Спробуємо розкрити семантику кожного з них. Білий уособлює світло та день, істину і добро, чистоту й невинність, божественність. У міфології він символізує мудрість і доброту богів удачі, щастя, багатства [3, с. 33]. Щодо червоного, природного символу життя, енергії, сонця, вогню, літа, він означає пристрасть, любов, радість [3, с. 35]. Блакитний, небесний колір, уособлює вічність, безкінечність, а також правду та віру [7, с. 465]. Чорний співвідноситься з початком та кінцем всіх світових процесів, це колір матері-землі, яка все породжує, та згодом все приймає [7, с. 464]. Семантика кольорів амбівалентна, окрім вказаних позитивних характеристик, кожному притаманні й негативні. Зокрема, білий сприймається ще й як одвічна печаль, холодність, мертвотна блідість. Цей колір співвідноситься зі смертю. Червоний асоціюється із сигналом тривоги, небезпеки, він може означати війну та кров. Блакитний у деяких культурах слугував кольором трауру. Чорний може означати

нещастя, смуток, одвічний нічний морок, смерть, потойбічний світ [3, с. 33-38; 7, с. 462-465]. Опозиція чорного та білого реалізує ідею протиборства двох начал. Втім, базовими кольорами є червоний, блакитний та жовтий (різновид «світлого» тону). Таким чином, кольори, якими користуються сестри, уособлюють усю гаму почуттів, емоцій та переживань, які відчуває людина за життя. Відтак, семантика кольорів – важлива складова денотативного простору роману, яка налаштовує на сприйняття численних колізій твору.

Із денотативним простором тексту, складовими якого є глобальна ситуація, макроситуації та мікроситуації [2, с. 152-156], пов'язана основна тематика твору: взаємозв'язок минулого та теперішнього, вплив минулого на сьогодення й майбуття, тобто відповідальність попередніх поколінь перед наступними. Актуальною є тема контролювання емоцій, поміркованості, дотримання почуття міри. Подібно до «Північних оповідань» Дж. Лондона наскрізною темою всієї творчості Ердріх є тема виживання після природних та емоційно-психологічних катаклізмів.

Денотативний простір тексту складається з літературно-художніх моделей. У романі «Жінка-антилопа» представлені психологічний, географічний, точковий (або внутрішньо обмежений), фантастичний та соціальний простори [2, с. 160-161].

Психологічний простір охоплює внутрішній світ героїв роману, п'яти поколінь Шавано (Shawano), Рой (Roy) та, що характерно для міфологічних текстів, декілька родин собак. Письменниця зовнішньо нейтрально висвітлює події роману. Своєрідними індикаторами авторської «небайдужості» є широке використання туземних топонімів та численних алюзій на міфологію чіпева при змалюванні вирішальних сцен твору. Той факт, що протагоністами твору виступають дві пари близнюків, Мері (Mary) та Зосі, Келі та Діна, вказує на етіологічний міф ожибве, за яким родоначальниками всесвіту є пара близнюків [14 Johnston, с. 13].

Географічний простір – індіанська резервація, розташована неподалік від реального міста Сейнт Пол (St. Paul), Мінесота. Особливим значенням наділені такі межові простори, як «путь-дорога» («путь-дорога» - термін, запропонований Л.А. Лисюк [5, с. 166]), ліс тощо. Путь-дорога належить до кола прикордонних континуумів, які знаходяться між сакральною та профанною зонами. Перед черговим випробуванням долі герой зазвичай відправляється в путь. Семантика дороги свідчить про перетин небезпечного, неосвоєного простору. Мандрівка співвідноситься з духовно-психологічними пошуками протагоніста. Наприклад, Кохана Каліко (Sweetheart Calico) після звільнення від сімейних пут (її викрав Клаус Шавано, щоб одружитися) вирушає у подорож. Подібним чином поводить себе і герой Ричард (Richard), який мандрівками намагається втамувати душевний біль від розлучення з коханою Розін Рой (Rozin Roy), матір'ю Келі (Cally) та Діни (Deanna).

Семантика ліса подвійна: він може уособлювати потойбіччя, де живуть померлі тотемні предки, або люди-віндіго (Віндіго (windigo) –

різновид небезпечних духів, в яких вірили індіанці чіпева), чи виступати проміжною зоною між світами, своєрідним шляхом в королівство померлих [5, с. 169-170]. Тож зрозуміло, чому мовчазна Кохана Каліко, вона ж – жінка-антилопа (За індіанськими віруваннями жінки племені антилопи виступають медіаторами між світами. Спілкуватися з ними суворо заборонялося, оскільки вважалося, що вони насилали на людей-ожибве божевілля. За О.М. Фрейденберг, метафора «божевілля» є невід’ємною складовою метафори «смерті» [10, с. 82-111; 127-129]), живе на узліссі. За індіанськими віруваннями, мовчання символізує смерть. Отже, кожний, хто спілкується з чарівною представницею цього волелюбного племені, наражає себе на смертельну небезпеку.

Точковий простір представлено пекарнею родини Шавано та їхньою домівкою. Зображення внутрішньо обмеженого простору характерне для творчості Ердріх. Майже в кожному з романів циклу існує подібний осередок сімейного бізнесу. Наприклад, у «Палаці Бінго» точковим простором можна назвати м’ясну лавку сім’ї Козка (Kozka). Справа в тому, що родина письменниці тримала крамницю. Тому враження від опікування «життям» магазину частково відображені на сторінках романів.

Фантастичний простір існує в усіх творах циклу. Тут знаходяться нереальні з наукової точки зору та з позицій звичайної свідомості істоти та має місце магія. У романі «Жінка-антилопа» можна зустріти собаку-віндіго, яка розмовляє та грає одну з головних ролей. Саме тому серця героїв сповнені жахом через водних велетнів, власників індіанських озер, які намагаються потопити кожного, хто наблизиться до їхньої території. Протагоністів переслідують тіні померлих предків.

І, нарешті, *соціальний простір* – це освоєна героєм територія, в межах якої протікає його життя.

Усі зазначені типи літературно-художнього простору доповнюють, а не заперечують один одного. Їх взаємодія сприяє розкриттю творчого задуму письменниці, створює ефект магічного, але реального простору роману.

Час, так само, як і простір, є необхідним атрибутом денотативного простору тексту. Час характеризується подіями, їх розвитком та послідовністю. Щоправда, в Луїзі Ердріх ці складові необов’язково перебувають у хронологічному порядку. Композиція роману «подієва» та має ретроспективну форму [9, с. 242-243]. Письменниця навмисно komponує несумісні в часі події. «Мозаїчний» авторський задум відкривається читачу лише після ретельного прочитання всього твору. Лише наприкінці роману вісімнадцятирічна Келі дізнається правду про свою родину та своє призначення в житті. Дівчині все розповіла її бабуся Зосі (Zosie), одна з кількох містичних близнюків, представлених у творі. В одинадцять років Келі втрачає свою сестру-близнючку, Діну, яка трагічного гине від нещасного випадку. Стара жінка відкриває секрет імені онучок, що «пояснює» передчасну смерть дівчинки. Індіанське ім’я Келі – «Жінка з блакитної прерії» (Blue Prairie Woman) – “...stubborn and eraseless long-lasting name. One that won’t disappear”

(«...стійке, вічне, довготривале ім'я. Таке ім'я ніколи не зникне») [13, с. 217]. Можемо припустити, зважаючи на семантику блакитного та прерії, що «Жінка з блакитної прерії» може означати – «жінка, що живе вічно».

Туземне ж ім'я Діни – «Друга сторона Землі» (Other Side of the Earth) – конотативно марковане, воно ніби заздалегідь «запрограмоване» на негатив. Дівчинка ще від народження «належала» до підземного світу, королівства померлих. На відміну від неї, Келі «володіє» позитивно забарвленим ім'ям. Blue Prairie Woman – символ жіночої мудрості, життєздатності, жіночності в міфології оживбе. Подібні образи всезнаючої досконалої пражінки зустрічається також в мексиканському фольклорі, звати її La Que Sabe (та, яка знає). Вона є яскравим втіленням материнського архетипу, уособлює жіночий світ, традиції та наміри. Та, яка знає, – стара як світ провидиця, їй відоме минуле й майбутнє, вона існує поза межами усталеного часу [11, с. 36-41].

Келі успадковує від бабусі магічну силу чіпева, вона наділена даром давати ім'я. В індіанців, так само, як і в африканських племен, ім'я має магічну силу. Життєвий шлях особи визначався іменем, воно кардинально впливало на її долю [12, с. 52-56]. Дитині давалося зазвичай щонайменше два імені: перше – загальноживане, відоме кожному, та друге – таємне, яке знали лише батьки й найближчі члени родини. Вважалося, що саме воно оберігало людину від впливу злих сил. Індіанці оживбе вірили, що, якщо це ім'я ставало відомим широкому загалу, людина могла серйозно захворіти чи навіть померти.

Ми поділяємо думку відомого американського критика Діани Постлсвейт (Diana Postlethwaite), яка вважає, що образ Келі співвідноситься із самою Ердріх як пошукачки істини та хранительниці культурних традицій [15, с. 137]. Письменниця в реальному житті оберігає звичай чіпева, знайомить світ із багатою культурою оживбе. У романі ж таким чином Келі проходить ініціацію і розуміє сенс свого життя – “I was sent here to understand and report” («мене було направлено сюди, щоб розуміти та висвітлювати» [негласні закони світу]) [13, с. 220].

Сучасні літературознавці, зокрема Л.Г. Бабенко та Ю.В. Казарін, виділяють також *емотивний простір* художнього тексту. Одними з його основних постулатів є: а) обумовленість тексту не тільки лінгвістичними, але й психологічними закономірностями; б) кореляція між структурою художнього тексту та акцентуаціями свідомості; в) емоційно-смілова домінанта – організуючий центр кожного твору тощо. Під емоційно-сміловою домінантою розуміють систему когнітивних та емотивних еталонів, характерних для певного типу особистості. Вони слугують психічною основою метафоризації і вербалізації картини світу в тексті. Розрізнять *експліцитні* та *імпліцитні* емотивні тексти. Роман «Жінка-антилопа» належить до глибинно імпліцитного різновиду текстів, для якого характерна "відсутність емоційних знаків у плані вираження та поверхового змісту тексту». Але

водночас, весь емотивний простір тексту може служити символом пережитих емоцій [2, с. 194].

Індіанський міфологічний простір не може існувати поза часом. Сучасне суспільство користується тріадною моделлю часу – минуле-теперішне-майбутнє, але в царині міфологічних текстів ця звичайна модель погано функціонує. Тут зазвичай діють дві основні моделі часу: *лінійна (векторна)* та *циклічна*, а також деякі проміжні. Цикл (гр. *kuklos* – «коло», «колесо», «коловорот») передбачає, що вихідна точка відліку змикається з кінцевою, тобто в його основі лежать уявлення про постійний коловорот, за якого кінець одного циклу є початком наступного [5, с. 38]. Початок та кінець чергового кола вважалися священними, про що свідчать універсальні ритуали «першого разу» [5, с. 39].

Векторний час поділяється на *першотворення* та *сьогодення*, тобто час існування, що свідчить про орієнтування людини на минуле та його здобутки. Через призму міфологічного сприйняття минуле – «початкові часи», які передують виникненню емпіричного («людського») часу. Міфологічний час позначено позачасовістю, незмінністю, вічністю [5, с. 58]. Його синонімічними назвами є «першочас», «прачас», «першотворення» і т.д. Характерною рисою найпершої дихотомічної лінійної моделі часу (минуле-теперішне) є відсутність категорії майбутнього. На той час поняття розвитку ще не було створене, тому минуле сприймається як «статична, священна історія». Простежується певна ідеалізація першочасу: він вважається сакральним, а сьогодення – профаним. Вирішальне значення має в міфології «священний прецедент», який полягає «у зведенні сутності речей до їх генезису [6, с. 172]. Отже, минуле виступає не тільки в ролі пояснення сьогодення, а ще й може прогнозувати майбутнє. Індіанська модель прачасу надзвичайно схожа з Біблійною: подібні уявлення про створення світу, великий потоп [14, с. 11-31] тощо. Характерною ознакою часосприйняття оживає є нерозривний зв'язок між «рухомим творчим минулим» і «незмінним теперішнім, що рухається, але по безконечному колу».

Таким чином, індіанська модель часу комбінована: на тло векторної моделі нашаровується циклічна, причому одна лише доповнює, але ні в якому разі не виключає іншу, що характерне для культур-носіїв первісного мислення.

Виконання ритуалу активізує, «відроджує» події першочасу, він необхідний для одвічної світової гармонії. Ймовірно, тому Луїза Ердріх делікатно застерігає сучасних індіанців не цуратися свого коріння, що може призвести до дисбалансу та руйнівної асиміляції корінних американців.

В усіх романах циклу письменниця користується *генеалогічною* моделлю часу. Наступність сприймається як генеалогія, тобто зміна поколінь. Родовий (сімейний) час у творах авторки вимірюється генераціями. Такий спосіб відліку часу притаманний сімейними романами, таким як «Сага про Форсайтів» Дж. Голсуорсі, «Родина Тібо» М.Р. Дю Гара, творчості Фолкнера тощо. Генеалогічний час роману «Жінка-антилопа» охоплює життєпис п'яти поколінь Шавано та Рой.

Диференційними ознаками індіанського міфологічного часу є, по-перше, його *конкретність*. Він динамічний, а не статичний, здатний рухатися, в ньому постійно можна відкрити нові, раніше не досліджені елементи. Наприклад, сімейні історії родин Рой та Шавано, розповіді про минуле Коханої Каліко постійно доповнюються новими важливими подробицями. По-друге, це *часова вічність* та *вічний час*. Індіанська свідомість здатна охопити світ у його синхронічній та діахронічній цілісності. В людей-ожибве вічність екстемпоральна. По-третє, *дискретність* та *компресійність* часу, що проявляються в його неоднорідності, його властивості стискатися, розширюватися, час може бути відносним. У романі «Жінка-антилопа» межують полярні періоди, епізоди з життя прапоколінь доповнюються більш сучасними подіями, при цьому без руйнації логіки викладу та сприйняття. Беручи до уваги компресійність часу та магічне мислення індіанців, художньо реальними є метаморфози та реінкарнації протагоністів, їх моментальні переміщення. По-четверте, *аксіологічність* часу, його дихотомія на свій (позитивний) та чужий (негативний).

Символом контролю над вічним часом виступає в романі низка блакитного намиста, яке Кохана Каліко передає новому духовному лідеру племені – Келі. Семантика блакитного кольору ще більше підкріплює створений ефект можливості «підкорення» часу.

Подальша аксіологізація часу призвела до розрізнення певних часових проміжків як емоційно ціннісних, нейтральних або небезпечних. Семантика ранку зазвичай позитивна. Щодо сутінок і передсвітанкового часу, це ті періоди, коли відкриваються канали зв'язку між світами, цим та потойбічним. Саме тоді Розін бачить дух померлої дочки Діни, може розмовляти та спілкуватися з нею. До сходу сонця пращур родини Рой, Скрентон (Scranton), стикається з примарами минулого. Вже немолодий чоловік страждає від докорів сумління, дух вбитої ним жінки постійно нагадує йому про заподіяну жорстокість.

Особливістю роману є те, що письменниця розпочинає розповідь із життєпису родоначальника сім'ї Рой, Скрентона, та завершує твір фінальними переживаннями з його життя. Скрентон нарешті знаходить душевний спокій після ритуалу очищення та віддання шани померлій. Це можна трактувати як специфічний натяк на циклічність часу. Вплив подій попереднього відрізка часу на сьогоднішній день – риса, характерна для векторної моделі часосприйняття.

Підводячи підсумки, зазначимо, що хронотоп роману «Жінка-антилопа» – комплексне явище, яке складається з взаємопов'язаних нерозривних компонентів. Аналіз концептуального, денотативного та емотивного простору роману з усіма його складовими виявив особливості його змалювання та розуміння письменницею. Вивчення різновидів часових моделей, якими користується Ердріх, свідчить про створення авторкою власного гібридизованого обчислення часу, який містить певні риси циклічної, векторної та генеалогічної моделей сприйняття часу.

Подальше вивчення хронотопу романів письменниці з циклу, присвяченому індіанцям Північної Дакоти, видається нам перспективним через неоднозначність та багатозначність цього поняття. Воно розкриває сучасному українському літературознавству особливості

менталітету корінних американських письменників, творчість яких ще не була належним чином проаналізована вітчизняними науковцями.

1. *Бахтин М.М.* Формы времени и хронотопа в Романах // Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. М.: Высш. шк., 1975. – С. 235.
2. *Бабенко Л.Г., Казарин Ю.В.* Филологический анализ текста. Практикум / Под. ред. Л.Г. Бабенко. – М.: Академический проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 400 с.
3. *Вовк О.В.* Энциклопедия знаков и символов – М.: Вече, 2006. – 528 с.
4. *Козовик І.Я., Пономарів О.Д.* Словник античної міфології. – К.: Наук. думка, 1985. – 235 с.
5. *Лисюк Н.* Міфологічний хронотоп: Матеріали до курсів «Міфологія», «Міфологія слов'янська і світова». – К.: Український фітосоціологічний центр, 2006. – 200 с.
6. *Мелетинский Е.М.* Поэтика мифа. – М.: Высш. шк., 2000. – С. 172-175
7. Словарь символов и знаков / Авт.-сост. Н.Н. Рогалевич. – Минск: Харвест, 2004. – 512 с.
8. *Тамарченко Н.Д.* Теоретическая поэтика: Хрестоматия-практикум: Учеб. пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 2004. – Т. 1. – 400 с.
9. Теорія літератури: Підручник / За наук. ред. Олександра Галича. – К.: Либідь, 2001. – 488 с.
10. *Фрейденберг О.* Поэтика сюжета и жанра / Н.В. Брагинская (подгот. текста, общ. ред.). – М.: Лабиринт, 1997. — 448с.
11. *Эстес К.П.* Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях: Пер. с англ. – М.: София, 2006. – 496 с.
12. *Densmore, F.* Chippewa Customs. – Saint Paul: Minnesota Historical Society Press, 1979. – 204 p.
13. *Erdrich L.* The Antelope Wife. – NY: Perennial, 2001. – 240 p.
14. *Johnston, B.* Ojibwe Heritage. – Lincoln and London: University of Nebraska, 1990. – 171 p.
15. *Stookey L.* Louise Erdrich: A Critical Companion. – Westport: Greenwood Press, 1999. – 168 p.

Summary

The article is devoted to the analysis of Indian mythological chronotop in the novel "The Antelope Wife" (1998) by Indian-American author Louise Erdrich. It is the sixth novel from the cycle of works devoted to North Dakota Indians. The aim of the research is to define certain characteristics of Ojibwa time-and-space perception, to find its peculiar features which distinguish it from generally accepted American conception of time and space. The topicality of the study is caused by the lack of information on this phenomenon in home science, by the appearance of new ways of understanding this notion on the edge of the centuries, by the originality and uniqueness of Louise Erdrich's chronotop described in her work.

Key words: indian mythological chronotop; conceptual space of the text; denotative space of the text; emotive space of the text; psychological, geographical, fantastic, social space; semantics; Ojibwa/Chippewa, Anishinaabe; emotionally notional dominant; explicit text; implicit text; ambivalence.

Стаття надійшла до редколегії 18.09.2007